

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON PRÓZASTILUSÁHOZ

(Mutatvány egy készülő nagyobb Csombor-dolgozatból)

Az újabb kutatások óta tudjuk, mennyire benne élt Szepsi Csombor Márton kora társadalmi, politikai életében, hogy műveinek alapos vizsgálata olyan határozott íróegyéniséget sejtet, aki tudatosan törekedett hazaszeretettől, tudásvágytól ösztönözve, a XVII. század haladó polgári eszméinek tükrözésére.¹ Az »*Europica Varietas*« adatai nyomán ismeretes, hogy a felvidéki irodalmi élet akkori kiválóságai (Bocaius János, Alvinczy Péter, Szepsi Korotz György, Velechinus István, Simándi Kolcsár János stb.) személyes jóbarátai voltak. Ugyancsak barátság fűzte Heidelberg, Strassburg és London egyetemének számos, később íróvá lett magyar hallgatóságához, a Sorbonne egyik professzorához, *Martinus Meurisse*hez. Irodalomtörténeti szempontból is fontos említései, idézetei (*Skaricza Máté: Vita Stephani Szegedini*, az *Árgirus-história*, *Honterus János* földrajzi munkái, *Szenczi Molnár Albert*, *B. Keckermann*, *G. Sabinus*, *G. B. Bonifacio*, *Whittakerus*, *Perkinsus*, stb.) szintén ezt példázzák.

»*Udvari Scholá*«-jából meglepően kiváló *humanista műveltségét* ismerhetjük meg. A humanista enciklopédiák, erkölcsgyűjtemények mintájára született könyvecske szinte ontja a klasszikusok, az újlatin költők és tudósok idézeteit, példáit. Persze, tudnunk kell, hogy a XVI., XVII. század magyar írója nem mindig közvetlenül, hanem sokszor bonyolult hivatkozások nyomán merít más szerzőktől.² Csombor érdeme azonban éppen az, hogy sok esetben kivétel ez alól. A Balassi által is sűrűn forgatott *Volaterranus* (Maffei)-féle »*Commentariorum Urbanorum*«-ot (ebből ismerte Dantét!), *Fulgosius* »*Fac-*

Jegyzeteimben a következő rövidítéseket használom:

EV = Szepsi Csombor Márton: *Europica Varietas*. Kassa, 1620. Nyomt. Festus János. Orsz. Széch. Kvt. RMK. I. 500. (Szamota István 1892-es és Szeremlei László 1943-as modern kiadásaira azok csonkasága és rossz olvasata miatt nem hivatkozhatom.)

US = Ua: *Udvari Schola*. Bártfa, 1623. Nyomt. Klösz Jakab. Orsz. Széch. Kvt. RMK. I. 527.

NT = Tolnai Dali János: *Novissima Tuba*. Kassa, 1639. Nyomt. (?) Ford. Darholz Kristóf. Orsz. Széch. Kvt. RMK. I. 692.

A szövegeket betűhíven közlöm a régi betűtípusok következetes átírásával.

¹ Vö. Wittman Tibor: az *Europica Varietas*. ItK. 1956. 28—34. Bán Imre: Szepsi Csombor Márton Párisban. ItK. 1956. 236—269.

² Bornemisza forrásainak vizsgálata közben Nemeskürty István hívta fel erre a figyelmet. Bornemisza Péter c. kandidátusi disszertációjában (kézirat). Használatáért Koltay-Kastner Jenő professzor úrnak tartozom köszönettel.

torum dictorumque memorabilium libri IX« c. példatárát, *Marullus* költeményeit stb. bizonyíthatóan maga is olvasta.

Az »*Europica Varietas*« függelékében közölt *versei* pedig, melyek sorra megjelentek a Balassi-kiadások Istenes Énekeinek kiegészítésében, Balassi több költeményének hatását mutatják.³

Prózasztylusának összetevői szintén a korabeli irodalmi ízlésben, hatásokban gyökeredznek. Jelen esetben ennek két szempontból való vizsgálatával és egyik mintája népszerűségével foglalkozunk.

«

Érdekes lenne összevetni az »*Europica Varietas*« és a kor egyik későbbi kitűnő műve: *Bethlen Miklós Önéletírásának* megfelelő részeit.⁴ Mindkettlen átéltek és leírtak pl. egy *tengeri vihart*. A két remek leírás híven példázza erőteljes, szép prózájukat, s egyben élesen világít rá a kettőjük közötti jellembeli különbségekre. Figyeljük meg az alábbi idézetben, milyen pompásan ábrázolja Csombor a hajón kitörő pánikot, milyen találóan szatirizálja a félelmében remegő, olvasóját »zörgető« pápista papot, milyen könnyedén, szemléletesen festi a csikorgó kötélzetű, csattogó-ropogó hajó hánykolódását a háznagyságú habok között:

«Május 3-án felette nagy szélvész bennünket elő találá, és hogy az haioi Vr igyekezet méghis az szél ellen, annijra el hatalmazék az szélvész, hogy oly nagyokat roppant az haionak dezkazása, ítélte volna ember algyu lövésnek, ki kiáltotta: Orate, ki jaygatot, az kormányos az főhaioi Vrat szitta hogy szalntszandekcal mind maghát s mind penigh annij lelket el akar veszteni, noha penig oly nagy volt az jelen valo veszedelem, hogy azkinek legh inkább kellett volna is biztatni, az is azt mondotta, hogy el veszünk, mindazonáltal mégh sem türhettem nevetesnelkül az velünk levő Papista Papnak czelekedetit, az könyörgést meg unvan immar csak az sok Paternostert, kiket mi olvasoknak hivunk, zörgheti vala, és valameniszer az haio czattant avagy fordult, vagy penig az habok, mint az ighen nagy kadak feiünk felet megh ütköztek, csak ezt iterállya vala: Jesus Maria, Jesus Maria, mondotta ezeket egy nehany ezerszer. Latván az után hogy nehéz Isten ösztöne ellen rugodozni, nagy siruan az haioi neki boczatak az szerencze vitelének... Legh nagyob félelemben ez nap voltunk, mert az ellenünk jövő szél oly nagy haraggal volt hogy az habok nagy magos hazakat magosságokkal megh halladának, kikre az haio haghdosuan, néha oly ighen bé ment az vízben hogy csak nem el merült az elei, neha oly nagyra hagogt fel hogy le esuén csattogot roppogot, az szántalan sok kötél csikorgott, mely dolog az én szivemben nagy félelmet szórot.»⁵

³ Csombor és Balassi közös forrásaival, Csombor verseivel kapcsolatban I. »Szepsi Csombor Márton versei (Balassi Bálint utóéletéhez)« c. dolgozatunkat. ItK. 1958. 70—76.

⁴ Csombor és Bethlen összehasonlítására eddig két kísérlet történt. Turóczy-Trostler József szemléletük, filozófiájuk, s a cartesianus eszmékre való reagálás szempontjából hasonlította őket össze, s természetes, hogy Csombort Bethlennel szemben elmarasztalta. »Magyar cartesianusok.« *Minerva*, 1933. 64—68. Bán Imre pedig Csombor Páris-leírásának teljességét emelte ki Bethlen hasonló, de igénytelenebb soraival szemben. Id. cikk: 269.

⁵ EV. 73—74.

Majdnem száz évvel későbbi, de mégis szegényesebbnek tűnik a félelmében imára fakadó Bethlen leírása, aki a körülötte levők lelkiállapota helyett inkább a hajó fékentangálásának nehézségeit ábrázolja apró részletességgel:

»A mű tökhajónk, mint a réce, felemelkedett a habnak, mint egy hosszú halomnak, vagy bércnek a tetejére, osztán meg, mint egy hosszú keskeny völgybe, béereszkedett s meg kihágott a más hab tetejére, s meg alá, s ez mind így volt... Árbócfánk a hajóhoz képest, mint egy lószekér rúdja, olyan volt, a vitorla is ahhoz képest kicsiny, mellyet egy istrágnál fogva a hajós kezén tartott, hogy mikor akarja, elbocsássa; ezt a vitorlácskát a szél oldalt fúván, a hajót úgy felfordította, hogy a hajó baloldala majd félig a vízbe, és a hajó fekeke a vízből jobb felől majd félig kifordult, mint aki féloldalon úsz... és olyankor a hajós a kötelet, vitorlát elbocsátotta hirtelen, és ugyanazon szempillantásban az árbóca fel, s a hajó rendesen a maga fenekére állott. Ez százszor, meg százszor mind így volt... Elgondolván én azt, hogy életem halálom, noha ekkor ebben a kis rossz tökhajóban, de valósággal Isten kezében vagygyon... én csak imádkozám.«⁶

Ugyancsak érdekes és még fontosabb eredményre vezet, ha Csombor két könyve: az »*Europica Varietas*« (1620) és az »*Udvári Schola*« (1623) prózastilusának jellemzőit vetjük össze.

Az első dísztelen, mindenki számára érthető, egyszerű, de így is szép prózájával szemben, több helyen keresettebbnek, mesterkétebbnek tűnik a második jelzőkkel, metaforákkal, képekkel, körmondatokkal díszített stílusa. Annak a *későhumanista, barokkos stílusváltozatnak* a jegyei ezek, melyek néhány XVII. sz. eleji protestáns írónak nyelvében világosan kimutathatók.⁷ Hogy Csombor »*Udvári Schola*«-ja ennek szellemében fogant alkotás, az alábbi gondolatainkból és példáinkból fog kitűnni.

Csombor első könyvében azt kívánta elmondani, amit európai körútján látott, tapasztalt. A feltűnően erős *polgári, világi szemléletű és témakörű alkotás* az olvasók széles rétegének készült. Csombor maga írja, hogy könyve kiadására többek között a következő okok kényszerítették: »Effele idegen országoknak törvényeiről, szokasokrol, folyo vizekről, öltözetekről, czelekedetokről... kiczinyek, nagyok, iffiak és vének, férfiak, Aszonyállatok, leanzok és gyermekek... iob értelemben legyének.«⁸ Ennek a célkitűzésnek logikusan megfelel az »*Europica Varietas*« stílusa.

Az »*Udvári Schola*« már annak a Csombornak az írása, aki *Bocatius János* utódeként Kassa iskolaigazgatói székében sem tudta csillapítani vándorlási, tanulási szenvedélyét, aki »*csak sétálásban és hivalkodásban ment el*

⁶ Bethlen Miklós Önéletírása. Bp., 1953. (Magyar Századok). Az előszót írta: Tolnai Gábor. Sajtó alá rendezte: V. Windisch Éva. I. köt. 196–197.

⁷ Bán Imre kutatásai fontosak ezen a téren, aki idesorolja Rimayt, (Vö. Eckhardt S. Rimay-kiadásának ismertetése. It. 1956. 239.) Bár itt tudatosabb törekvésről van szó (Vö. Koltay-Kastner Jenő: Rimay János Balassi-előszava. EPHK. 1948. 87–90.), Szcenci Molnárt (Vö. A velencei barokk kongresszus eredményei és tanulmányai. FK. 1956. 507.), Geleji Katonát, Keserűi Daykát, Alvinczyt, Medgyesit. Összefoglalásukra I. a szerző Prágay Andrásról és a magyar manierizmusról írott sajtó alatt levő tanulmányát.

⁸ EV. Praefatio: 7–8.

etc.«,⁹ akinek szabad, polgárius életfelfogása bizonyára összeütközött a város vezetőinek merevségével, s oly annyira, hogy kénytelen volt elhagyni Kassát, prédikátorságot vállalni Varannón, házitanítóságot Bedegi Nyári István felvidéki főúr udvarában.

A kiábrándult Csombor itt a tudomány, a műveltség, az erkölcs világába menekül. Könnyedén, talán kissé tudálékosan, mesterkéltén rendszerezi erkölcsi kategóriákba kitűnő humanista ízlésre valló ismereteit, bibliai, történeti, irodalmi példáit és ezekhez fűzött elmélkedéseit, hogy »a jó erkölcsre tanítsa s rendes maga viselésére a Nagyságos Bedegi Nyári Ferentzet, a Nyári István Fiját«.¹⁰

Ez a könyv tehát már a világi témakör és szemlélet majdnem teljes feladása, s érdekes, figyelemreméltó változás a stílus terén is. Végeredményben itt is az »*Europica Varietas*«-ra jellemző logikus stílusmegfeleléssel állunk szemben: a bizonyos humanista műveltséggel rendelkező, pompakedvelő, nemesi, »udvari« olvasóközönségnek készült könyvecske szerzője jó érzékkel, díszes, cicomázott köntösbe öltöztette mondanivalóját. S valóban, a Csombor által használt metaforák célravezetően alkalmazhatók a bonyolultabb fogalmak közötti összefüggések kifejezésére, a jelzők, képek, hasonlatok, s az olykor pázmányi logikára emlékeztető körmondatok választékosan, néha művészi módon emelik ki, világítják meg az író mondanivalóját.

Az »*Udvari Scholá*«-nak különösen a »*Dedicatoria*« c. előszava árul el sokat ebből a stílusból. Íme egy jellemző körmondata, mely egyetlen, jelzőkkel, metaforákkal díszített hasonlatnak is felfogható:

»En ez világhot méltán hasonlítom amaz Cretábéli Labyrinthushoz, mely felől azt írják, hogy oly *czudálatos czigz biga kerengő tekergő* épület volt, hogy ha bé boczátottac az embert, az sok tekhergésecc miatt, soha ki nem tudott jöni belőle... (itt következik a Minothaurus, Ariadné, Theseus meséje): Bizony ez világhban valaki bé jó, ez világhnac sok tekervényes ösvény[e] között néki el kellene tévedni, és *amaz rut vadtól az testi gyönyörűséghtül* megh kellene emésztetni, ha *amaz tiszta Ariadnenac az Anyasz: egyháznac vezérlő fonalat, az Szent írást, avagy* azon formára *az Philosophusoktól viaszszaltatot mazzagot, az Ethicat, az jó erkölczökrül* írt tudománt ne követné: De az szabadíttya megh az embert ez világi Sireneknecc csalárd éneklésüktül, az az Circenek undok vendégségétül, kiben az vendégek disznocká tünnecc vala.«¹¹

Ugyancsak itt így szólítja meg tanítványát:

»... Kénszerítettel az én temérdek rockamon elmémnek darabos szöszibül fodrot fonalamat csak azért követni, hogy azt az mi természeted szerint benned vagyon, job módgyával végbe vihessed.«¹²

S itt tűnik szemünkbe az is, hogy a szentírásnak példájával élő könyv: »az Vr földé szántására csinált eke«,¹³ hogy »az Nömös Tudománynak zabolun

⁹ Kemény Lajos: Szepsi Csombor Márton életéhez. ItK. 1909. 482–484. Az idézet a városi tanács 1620. III. 19-én kelt jegyzőkönyvéből való.

¹⁰ Bod Péter szavai. Magyar Athenas. Nagyszében, 1766. 314.

¹¹ US. 2–4. A Labirintus hasonlat megtalálható Balassi »Mire most barátom azon kérdezkedel...« kezdetű versében is (Balassi Bálint Összes Művei. Bp., 1951. Eckhardt S. kiadása. 51. 41–44. sor). A párhuzamot l. idézett dolgozatunkban.

¹² US. 7.

¹³ US. 12.

való hordozása az, mely által helyesen lehetne minden frásoknak ki boczáta-tása...¹⁴

A könyv tartalmát képező »Intés«-ekben ilyen mondatokat olvashatunk: »Erős az ki... semmi világhi gyönyörűségnek szelének fuására nád módgyára nem hayladozik, hanem inkább palmafa módgya szerent az szorongatasban nevelkedik szerenczeiében fel nem fualkodik.«¹⁵

»Az mint az mezőben tavasszal nagy gyakorta felálván, amaz kéz sebesítő tövisék között találod az íó szagú szép gyöngy virághot, és szömedet gyönyörkötöttő sárga és kék violát: hasonlatosképpen ez világhi szorongato nyomorúságokban, és szenvedésekben leled fel az bődoghságot...«¹⁶

»Soha sebz hasonlatossággal én le nem írhatom ez világhi nyomorúsághnak hasznát, mint mikor azt mondom: Az miképpen az ki az ighen mély kút-nak fenekéről az éghet nézi, szintén dél színben is megh láttya az éghi czil-laghokat, az ki penigh az kutban ninczen, hanem csak az kut mellől nézi, az napnak ragyogása miatt megh nem láthattya, Hasonlatosképpen az ki az nyomorúsághnak vermében, avagy mélységes kutyában esik, mindenkor [l]áthattya az Istennek czillagzo ırgalmassághát, könyörületességhét, az ki penigh ez világhnak tündöklő szerenczeiében gyönyörködik, ritkán avagy soha nem láthattya.«¹⁷

»... az fősvénység... az emberi életnek kertében nőtt gonosz fű... bé repülle Dalilanak kebelében az fősvénységnek fogoly madara...«¹⁸

»Nem használ semmit idődnek szépen tündöklő virága, semmit nem barátidnak melletted álló serege, iámbor, tisztos szolgálidnak minden-félé való gyors tekintete, semmit nem szükséghedre nézendő bőséghed, nem hasznal okos, és bölcz elmélkedésed, semmit nem nemzetségednek nagy tekintetes eredete: Migrabimus omnes, mindnyaian el menyünk, mindnyaian el költözünk, csak azok bődogok az kik iól mennek ez világból, iól mennek azok, az kik megh utállják semminek tartják az halált.«¹⁹

Jegyezzük meg erről az igényes logikával felépített utóbbi mondatról, hogy ugyanúgy, mint Pázmány néhány »kis remeké«-nek, ennek is ismétlődő szókapcsolat a »lelke«:²⁰ a nem-sem, sem-nem. Ez fogja össze, ez teszi erélyesebbé, világosabbá.

De milyen források, példák vagy hatások eredményeként beszélhetünk Csombor prózastílusának későhumanista, barokkos vonásairól? Műveltsége, irodalmi mintái nyilvánvalóvá teszik, hogy nem a Rimayéhoz hasonló tudatos kísérlet az övé.²¹ Az csak feltevés lehet, hogy már európai vándorútja

¹⁴ US. 14.

¹⁵ ŰS. 56.

¹⁶ US. 72. A tövis és viola hasonlat megvan Balassinál is:

»Irigyecktől mert oly nehéz én vigasztalómhoz

Nekem jutnom, mint tevistül az szép violához.«

Id. Balassil-kiadás. I. köt. 64. Bizonyára mindkettőjüknél az »Énekek Éneké«-ből (IV. 1.) ered.

¹⁷ US. 75.

¹⁸ US. 127–128.

¹⁹ US. 184.

²⁰ Pázmány stílusában Horváth János mutatott ki ilyen szerkesztésű mondatokat. »Barokk ízlés irodalmunkban.« Napkelet. 1924. Újra kiadva: Tanulmányok. Bp., 1956. Innen idézem. 76.

²¹ Rimay prózastílusának barokkos vonásairól l. Koltay-Kastner Jenő: id. cikk.

során meglegyinthette ennek az akkor már virágzó stílusterékvésnek a szele, de az, hogy az olaszból (esetleg latin, vagy német közvetítéssel) fordított vallásos művek: prédikáció-gyűjtemények,²² melyekben már pompázik a barokk, hatottak rá, ez egy példával bizonyítható.

Az »Udvari Schola« utolsó »Intés«-ének »Vtáld megh ez halált Tarczdl semminek« ezek a sorai vezetnek bennünket nyomra:

»Vtolszor, talám méghis azt veted előmben: Vallyons édes lelki Pasztorom, ki nem félne az haláltól, az kit oly rut ábrázatban irnak le az kép írók? Nincz feiében egy szöme is, allatlan, orratlan, kopasz, nincz hosa, ere, ina, vékony nyaka, hosszú ujjai, kezei lábai, görbe az hata, gyomor nélkül való, véri vet, keskeny, magos kezében penigh aso, kapa es kasza, es mit mondgyak egyebet, egy szü rettentő nagy czuda.«²³

Egy szövegösszehasonlítás elárulja, hogy Csombornak ez a leírása Lépes Bálint 1616-ban Prágában megjelent »Az halandó és itilétre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre«²⁴ c. könyve (az olasz Gabrielle Inchino lelki-gyakorlatos prédikációgyűjteményének fordítása) barokk naturalizmussal ábrázolt Halál-képének rövid, tömör, néhány helyen egy-két módosítással ellátott átvétele. Csombor minden bizonnyal ismerhette ezt a rendkívül népszerű könyvet.²⁵ A kiadás után két évvel maga is járt Prágában, s 1623-ig itthon is kezébe kerülhetett. Mivel a könyv népszerűségéhez egy új adalékkal kívánunk szolgálni, a Halál-leírást hosszabban idézzük:

»Az kép irok... ki abrazák, szemünk eleyben teriesztik minékünk iz halalnak tulaydonsagat, természetét es mivoltat, midön rutt iszonyu abrazatban es képben le lineazzak iedzik ötet. Hogy meg mutassak mi legyen az Halal, irnak egy emberi oly képet, ki csak azon cyont es tetém, kit mintha az inak foglalnanak egyben, kinek sem szeme, sem füle, sem orra nyncsen: mezételen es csak latnys ötet szörnüü: Nincs semmi ferfiuy, vagy aszony emberi neme ő neki, kezében eles sarlot irnak, mintha azt reszkettetne, es ugy yiezetne vele az embereket.

Oh bölcs kep iroknak ieles mesterségek, elegh ektelen abrazat ugyan, de titkos dolgokkal bevelkedik.

Nem irnak szemeket a halalnak, mivelhogy őis senkinek, hanem tudom mely nagy hatalmu es értékő legyenis, személyével nem gondol...

Fülek nélkül irattatik az Halal, mert haraghianak es busulasanak meg enyhettesere, senki könyörgesenek nem ad helt...

Nem irnak orrot az Halalnak, mert nem gondol oh te czifran öltözködő aszony allat; óh, te faytalan iffiu, az te pesmaddal, az veled hordozo, patikaból való io illatu szaggal...

Meztelen irizk az Halalt, mert ő nem sokat ad ez vilagy ioszagon, gazdagsagon, ayandekon...

²² Összefoglalásukat l. Koltay-Kastner Jenőtől: XVII. és XVIII. századi olaszból fordított vallásos műveink. EPhK. 1927. 24–31.

²³ US. 199.

²⁴ Nyomt. Sessius Pál. MDCXVI. Az Orsz. Széch. Kvt. egyik példányát használtam. RMK. I. 469.

²⁵ Lépes B. és a barokk viszonyával, könyvének népszerűségével kapcsolatban l.: Koltay-Kastner Jenő: A magyar irodalmi barokk. Bp. Szle. 1944. 117–129.

Bőr, hus es ver nélkül iratik az Halal, mert semmi tekintete nyncs, oh szép, es ekes Aszonyok, ő neki, az ti ekesseggetekre, es magok mutogatására...

Termeszett közöt valo valasztas nélkül irattatik; mert sem Him es Nösten, sem Ferfiu, sem Aszonyalat rendben tem teszen külömbseget...

Vegezetre eles sarlot irnak az kezeben, mert mint egy valami arato az gabonat, es füvet, úgy ő az embereket aratton arattia ki ez vilagbol.»²⁰

Az a mű, melyen erősen érződik Lépes prédikációgyűjteményének hatása, 1639-ben Kassán jelent meg ezzel a címlappal: »NOVISSIMA | TVBA | az az | ITILETRESER | KENTŐ VTOLSO | TROMBITASZO | Mely | Ez kis Könyvben keresztyeni hat ki | voltkeppen valo Beszelge | tesekekben Osztatot el. | KELLYETEK FEL HA | LOTTAK, JÖVETEK | AZ ITILETRE | Deakbul Magyarra fordítatot | DARHOLCZ CHRISTOPH | Altal | Cassan 1639 Esztendőben.«²⁷ Az előszóból tudjuk meg, hogy a latin eredeti szerzője Tolnai János. Sokáig eldöntetlen kérdés volt, kit kell e név mögött keresnünk.

Turóczy-Trostler József egyenesen kétségbevonta szerzőségét,²⁸ *Zoványi Jenő* előbb a Kapiban lelkészkedő, Darholcz köréhez tartozó Tolnai Balog Jánosra gondolt,²⁹ majd végül ő tisztázta a problémát *Tolnai Dali János* személyében jelölve meg a szerzőt.³⁰ Tolnai Dali a magyar puritánus mozgalom legkiemelkedőbb alakja,³¹ 1638-ban tért haza külföldi tanulmányútjáról, ekkor kereste fel Darholczot, s kérte meg a fordításra.

Mivel a »*Novissima Tuba*« eddig csak mint könyvészeti probléma keltett érdeklődést,³² röviden néhány szempontot kívánunk felvetni elemzéséhez. A fordító *Darholcz Kristófról* nem tudunk sokat. Apja: *Ferenc*, szendrői várkapitány, Finta és Hilyó birtokosa (Sáros m.), később az 1535. évi országgyűlés választmányi tagja,³³ irodalompartoló főúr volt. Különösen *Szenczi Molnár Albert* támogatásában vannak nagy érdemei, aki »*Discursus de summo bono — Az legfőbb iorol...*« c. Lőcsén kiadott fordításának 1630. I. 20-án kelt ajánlásában melegean emlékezik meg pártfogó gondoskodásáról.³⁴ Másik pártfogoltja maga *Csombor*. Ő »*Europica Varietás*«-a Németországról szóló részét szép dedikációval ajánlja neki és *Ketzer Andrásnak*.³⁵ *Darholcz Kristóf* a XVII. sz. eleji felvidéki humanizmus kiemelkedő alakja. A legszorosabb barátságban állott a *Balassi-testvérekkel*,³⁶ kedvelte, maga is művelte

²⁰ 35–39.

²⁷ Az Orsz. Széch. Kvt.-ban őrzött egyetlen ismeretes példány. RMK. I. 692.

²⁸ Tolnai János és a *Novissima Tuba*. ItK. 1936. 219–220.

²⁹ Kisebb dolgozatok a magyar protestantizmus történetének köréből. Sárospatak, 1910. 119.

³⁰ Melyik Tolnai Jánosnak a műve a »*Novissima Tuba*?« MKSze, 1941. 82–84.

³¹ Életének, munkásságának legjobb értékelését l. Makkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen c. könyvében. Bp., 1952.

³² Makkai is éppen csak említi.

³³ Nagy Iván: Magyarország családai. Pest. 1858, III. k. 238.

³⁴ A dedikációt idézi Dézsi Lajos; *Szenczi Molnár Albert Naplója*, levelezése és irományai. Bp., 1898. 396–397.

³⁵ EV. 153.

³⁶ Eckhardt S. szerint Kapy Sándor révén Balassi többször megfordult *Darholcz* fintai birtokán. Utóljára közvetlenül a költő halála előtt Esztergom ostromakor találkoztak. Vö. Balassi Bálint kortársai. ItK. 1943. 132–139.

a családjukban divatos humanista költészetet.³⁷ Ő íratta udvari embereivel és barátaival a Balassi-testvérek dicsőítésére kiadott epitáfium-gyűjteményt (Bártfa, 1595).³⁸ Hogy *Rimaynak* szintén barátja volt, ezt Rimay egy hozzá írott latin nyelvű levele mutatja.³⁹ A már említett *Bocaius János »Hungaridos libri poematum«*-át, s ezen belül tizenkét versét,⁴⁰ *Rohaczius (Melchior)* pedig »*Disputatio*«-ját⁴¹ dedikálta neki.

A »*Novissima Tuba*«-öt (a címlapon tévesen hatnak írott) beszélgetése a HALÁL a TEST, az ÖRDÖG, a LÉLEK, a LELKIISMERET és a BŰN az EMBER utolsó óráján folytatott dialógusa. Műfaját tekintve tehát »része a négy utolsó dologgal foglalkozó beláthatatlan nemzetközi irodalomnak, mely megnyugtató háttérül szolgál a barokk zenének, drámának, festészetnek, s amely a mi XVII. századunkat is megtermékenyítette.«⁴²

Főleg *nyelve, stílusa* érdemel figyelmet. Helyenként *dramatikus* erővel peregnék dialógusai. Így mindjárt az Első beszélgetésben:

HALÁL: »Nyissatok Aytot.

TEST: Ki lehet az ki ily méresz parancziolattal zörget?

HALÁL: Az ki addigh semmi keppen el nem megyen valamigh hozzatok be nem mehet.

TEST: Az ayto hasadékjan majd megh tekintem, ha méltó vagy az mi szallasunkra, ha nem, bár sokkaigh zörgetsz sem jeösz be.

HALÁL: Lassad mit gondolsz? be fogaczé.

TEST: Oh iszonyu rettenetes vilagtallan czuda; Soha itt nem yarsz; eregy minden veszélyre: ha mind holtigh sem jüsz ide.

HALÁL: De bizony bé megyek...« stb.⁴³

Hogy további izelítőt kapjunk Darholz szép, választékos prózájából, idézzük még azokat a sorokat, ahol a TEST kétségbeesetten szabadkoczik az ellen, hogy a HALÁL táncba vigye:

»...ennekem hagy békét. Mert ugyan is ezen hur nyomorgatni, gyengen Hegedühöz termet uyaim miképpen illethetik, az te hidegh tetemeidet? s Az én verőfényen aranymódra tündöklő, külömb külömb virágokkal, es gyönyörűségees illatokkal ékesített hajam, miképpen szenyvedhessék Sas körmeodhoz hasonló uyaidot? Ez az en Tavaszi első virágokkal megh ékesített széles sima homlokom, az te hidegh kezeidtül, mint nyomattathatik le? Avagy hóhoz hasonló, szerelmes ölelgetesekre termet fejer karjaim, Jégh modu hidegh karjaid alat, miképpen fogyhassanak el? Tanczra gyors labaim miképpen szállhassanak az sötet sirban? Végezetre, az én nézésre méltó szerelemhez valo gyenge testem, miképpen rothadna megh, szoros helyen valami rosz edényben?«⁴⁴

³⁷ Az apját, Ferencet sirató kéziratot latin epitáfiumgyűjtemény három verse tőle származik. Eckhardt: id. cikk.

³⁸ Kiadta: Dézsi Lajos: Balassi Bálint Minden Munkái. Bp., 1923, II. k. 625–654.

³⁹ Új pontos kiadása és fordítása Eckhardt Rimay-kiadásában. Bp., 1955. 33–38.

⁴⁰ RMK. II. 287.

⁴¹ RMK. II. 956.

⁴² Turóczi-Trostler József: id. cikk.

⁴³ NT. 14–15.

⁴⁴ NT. 7–8.

Szinte kívánczok a felismerése annak, hogy ez a próza széphistóriánk és Balassi nyelvén iskolázódott. Az ő verseinek, Zrínyi szavával: »fajitalan énekeinek« zenéje, hangulata, szókincse lüktet itt tovább. Idézetünkhöz bőven találunk analógiát Balassi verseiben. A költő látva Krusit Ilona »haja arany színő voltát«, azt kívánja, hogy »hónál fejérb keze... szoroson ölelvén rá kerüljön«. ⁴⁵ Júlia »hónál fejérb mellyét kapcsolja ki«, úgy »hül szép szellőn árnyékban«, ⁴⁶ s »mint nap úgy tündöklök gyöngy között fényes haja«. ⁴⁷

Bécsi Zsuzsanna haja is arany színű, ⁴⁸ s a lengyel citerászlányé is: »Fényes haja nap csillaga vagy sárarany sárgája« ⁴⁹ stb. Költői közhelyek ezek, de annak a Darholcz Kristófnak a fordításában, aki Balassi baráti köréhez tartozott, nyilván a költő hatására tűnnek fel.

A »Novissima Tuba« Balassival kapcsolatban azért is érdekes lehet, mert ha fél századdal később is, de szinte csokorba köti a kor ifjú főurainak, így a költőnek is: »vétkét, sok hitetlenségét, undok fertelmességét, rútságát, álnokságát«: testi gyönyörűségek, mulatozások (jól felserdült pohár borok emelgetése!), drága ruhákba való öltözés (sok színű, külömb-külobm féle virágokra szőtt drága köntösök!), mesterséges és csúfos játékok nézegetése, bujálkodó táncok járása, paráznság, szerelmes gyönyörűségekkel teljes ölelgetés, kedves és jó ízű álmok az ágyas házban, vizekben való hűsölés stb., stb. ⁵⁰

Érdekes kultúrtörténeti adat lehet, s arra is rávilágíthat, hogyan udvarolt — mondjuk Balassi Bálint — jó háromszázötven éve.

»Igazán szabadosan meg vallom, hogy az paráznát mindenkor velem hordozom, ha penigh olyan kedvem szerint valo talaltatik lenni, az ki az en ölelgetéseimet méltan megh érdemli, szeonyegekkal be vont, szerelmes gyönyörűségekkel tellyes, ágyas hazamban viszem; Avagy ha masképpen kívannya az alkoholmatossagh, az vig lakasnak eredünk, szép szerelmes tréfa beszédekkel élünk, közönseges jatekokat czudallunk, avagy ha mikor lehet, az szép viragokkal ekesült kús mezőn, altal ölelkezve egymás kezét fogjuk, s — ugy setalunk, az faknak héjaban metellyük nevünköt (!), s úgy faytalan-kodunk; Ezeket megh unvan, az szép ki terjedett fáknak gyönyörűséges, hives arnyekiban, az zöld pasiton heverünk avagy ellenünkben épitet szép haylekokban megyünk be, s testünkben úgy hevülünk, és így enyhítgetem eletemet.« ⁵¹

De bennünket részletesen most csak az a rész érdek, mely a Halál leírását adja. Az alábbi idézetből ki fog derülni, hogy Darholcz fordítása még Csombornál is szembeötlőbben azonosítható Lépes már idézett soraival:

»Fogd meg az nyelvedet mert kéveset hasznalsz véle. Bar gyenge uyaid gyémantos gyűrűkkel ragyogyanak; kecze szörnél vékonyab hajaid arany modra tündököllyenek; Tavasz első viragokkal ekesült széles sima homlokid el ne nyomattassanak; Fejér-Borostiannal ékeseb karjaid nagy fríusen fényle-

⁴⁵ Eckhardt: id. Balassi-kiadás. 42.

⁴⁶ Uo. 93.

⁴⁷ Uo. 99.

⁴⁸ Uo. 111.

⁴⁹ Uo. 128.

⁵⁰ NT. 19—24.

⁵¹ NT. 24—25. A nevek »fába metelés«-ének klasszikus példájával Ariosto »Orlando Furioso«-jában találkozunk (XXIII. 102—104).

nek; Azte faytalan lábaid az bé vött közonseges tanchoz szokjanak; De az te gyenge bőrödnek külső részei es minden szépségi engem könyörületességre nem inditanak. Vgyan-is ezért irnak engemet megholt s el rohadott embernek hasonlatosságaban, egy kaszaval, fül, orr es szemek nélkül, cziak Cziontbul allonak; Mely kép irok mestersége noha nem szinte szép de oh mely igen nagy s rakva Titkos, mély ertelemmel! Akarodé hogy megh feycziem? Noha az külső kedveskedéssel nem gondolok, de mind azonaltal kedvedért megh czielekszem. Ezek azok az titkos dolgok!

Szemek nélkül vakon azért irattatom, hogy személy valogatás nélkül senkinek hatalmára, gazdaghsagara nem nézek senkivel sem gondolok.

Fülek nélkül azért; Mert azon haragom engesztelésére semmi könyörgést bé nem veszek.

Orr nélkül azért; Mert sem férfinak, sem Aszonyallatnak kedveskedő illatozási, nalam nem kellemetesek.

Mezítelen iratom azért; hogy ez világiakat nem keresem, sem gazdagságra, sem ajandekokra nem vagyodom.

Bőr, Hus vér nélkül azért; Mert engem az szép Aszonyok ékességek gyönyörűsége, sem magok hiaban valo mutogatások fényessége, hozzájuk nem édesíthet.

Nemek nélkül azért; Mert abban sem férfiat, sem Aszonyállatot nem tekintek.

Végezetre, Eles kaszaval azért; hogy megh tessék abbul, hogy en ez földről minden embereket, mint az mezei buzat, es kerti füvet, egy arant le kaszallok.»⁵²

A magyarázat az lehet, hogy Darholcz szintén forgatta Lépes könyvét, s a »Novissima Tuba« halál-képét Lépes kifejezéseinek pontos átvételével magyaráította. Ez viszont azt tételezi fel, hogy a Tolnai Dali János latin szövegének ezen a helyen szintén Lépes könyvén kellett alapulnia.

Egy kérdésre kell még válaszolnunk: Kik azok a »kép írók«, akikre Lépes (s forrása: Gabriele Inchino), az ő nyomán pedig Csombor és Darholcz hivatkoznak? Pontosan eldönteni nem lehet. Talán az akkor már Európaszerte elterjedt Halál és Haláltánc ábrázolásokra,⁵³ pl. *Holbein* (1497—1543) bámulatos és óriási népszerűségnek örvendő Haláltánc-sorozatára történik utalás.

Kovács Sándor

⁵² NT. 9—11.

⁵³ Képzőművészeti és irodalmi feldolgozásuk összefoglalását l. Dézsi Lajos Pesti György Haláltáncéneke kiadása előszavában. Bp., 1927. 7—24.